

854.342-3

Та

83. Я

Л 2005
14319к

ҚАСЫМ ТАУКЕНОВ

АБАЙ БОЛ, АРЛАН!

ҚАСЫМ ТАУКЕНОВ

АБАЙ БОЛ, АРЛАН!

(Аңшының аңғарымдары)

АЛМАТЫ «ЖАЗУШЫ» 1987

Пікір жазған Тұтқабай Иманбеков

Таукенов Қасым.

Т 24 Абай бол, арлан!— Алматы: Жазушы, 1987.—
208 бет, портр, суретті.

Автор оқушы қауымға «Айлалы арлан» атты кітабы бойынша бұрыннан таныс. Көпшілікке ұсынылып отырған мына жинағында ол тағылар дағдысын, бөрілер айла-тәсілін, аңшылықтың қызығы мен қиындығын әдемі баяндайды; жаратылыс үйлесімділігін сақтау, хайуанаттар әлемін қорғау секілді көкейтесті мәселелерге тоқталады. Байқампаз да аңғарғыш аңшы жүгірген аң мен ұшқан құс, үй жануарлары тіршілігіндегі, табиғаттағы ғибрат аларлық құбылыстарды да қалт жібермейді.

Т 4702230200—045
402(05)—87 60—87

84 Каз—44

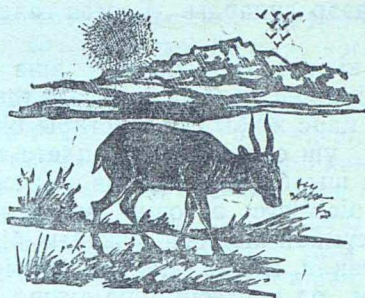
© «Жазушы», 1987

ҚАЗАКСР БИБЛИОТЕКА
ҚазССР ың А. С. Пушкин
Инв. № 86169

ҚАСҚЫР МЕН АДАМ

Жүргенге жөргем ілінер

Тайкеткен көлінен шыға басталған дауымыз басылар емес, барған сайын қыза түсуде. Дауымыздың қызып алғандығы сондай, сырттағы дүниені ұмытып, сөз айқасына түскен үшеуіміз тек бір-біріміздің бет-бейнемізді бағып, әр сөздің қыбын аңдумен отырсақ керек. Үшеуара қызыл кеңірдек болып келе жатып машина жүргізушіміз Василийдің бәрімізге:

— Әне біреу адамға ұқсайды. Айдалада неғып отырған жан болды екен, соға кетеміз бе?— дегеніне бәріміз жалт қарап:

— Ә, о кім?— дедік.

— Жолдың оң жақ қапталындағы тастың үстіңде біреу қараяды. Өзінің басы салбырап кетіпті, мүмкін бірдемеге ұшырап қалған жан шығар.

Оны біз де көрдік. Бар дүниеден күдер үзген шарасыз жандай өзімен өзі. Машина гүрілін де елең қылар емес.

— Иә, дұрыс айтасың, соға кетейік, көмек керек болса...— деп едім, Василий жолдан шығып, машинаны бейтаныс жанға қарай бұрды.

— Бұ не қылған адам?

— Бізге мойын да бұрмайды ғой өзі.

— Мәңгірген бірдеме емес пе?

— Шаршаған соң, аяқ суытып отырған шығар,— деген жорамал да айтылып қалды. Машинамыз беймәлім жанның қасына келіп тоқтағанда, ең алдымен аңғарғаным — ол кісінің ақ сақалды қария екені. Сақал-мұртын қазақша басқан қошқар мұрынды, кең келбетті ақсақал қалың қабағын көтеріп машинадан түсіп жатқан біздер-

ге енді ғана назар аударды. Берген сәлемімізді де ен-жарлау алды.

Біз үлкен кісінің ойға батар онаша сәтіне тап болғандай тежеліңкіреп қалдық. Ақсақалдың түк басқан қалың қабағы қарс жабылып, кастары бір-біріне түйісе, аралығындағы үш сызықты тереңдете түсті. Екі иығы салбырап, қыл шылбырлы жүгенін тізесіне тастай салған. Біздің жүрісімізге ол онша мән бермейтін сияқты.

Дегенмен жұмбақ жанның аужайын білмек боп:

— Уа, ақсақал, мидай далада бүйтіп неғып отырсыз?— деп едім, ол кеудесін кере ауыр күрсінді де қолындағы жүгенін жоғары көтерді. Сонан соң үн-түңсіз арт жағын нұсқап. Біз оның нұсқаған жағына қарадық, көзімізге ештеме шалынбады.

— О не, ата, ол жақта не бар?— дедік.

— Барындар, барсаңдар көресіндер.

Таңсыңсып жас балаша тұра жүгіруге ынғайсызданып тұрмыз. Бармасқа осында бір гәп бар-ау деген ой қоятын емес, ынтықтыра жетелеп тұр.

— Ата, жүріңіз, машинаға мініңіз. Не де болса өзіңіз көрсетіңіз,— деп үлкен кісіні қозғалмасына қоймай екеуміз екі жағынан қолтықтап, үшіншіміз «Волганың» алдыңғы есігін ашып, шофердің жанына отырғыздық.

— Ал, жөн сілтеңіз. Ол жақта не бар өзі?

Ақсақал жауап қатқан жоқ. Василийге қарап қолын алға сілтеді, машина жылжи жөнелді. Біз үшеуіміз артқы орындықта қатар отырған күйі алға ұмсына көкжиекке көз тастаймыз. Қараңдаған ештеме көрінбейді. Күздің қуқыл тартқан қыраттары мелшиіп жатыр. Бойындағы бар берерін адам баласы түгел сыпырып әкеткен сардала жазғы сағымынан да айрылған, жұтан көрінді.

Жүз метр жүргеннен кейін терең алапты сайға тап болдық. Соның жарқабағына келіп тоқтаған жерде ғана көзімізге бір жауаптың ұшы ілінгендей еді. «Осы болмағай еді» дегендей бір-бірімізге қарастық. Ақсақалды ұмытып, машинадан түсе сала жапа-тармағай сай түбіндегі қарайғанға қарай жүгірістік.

Келсек, бір қаракер бие дөнкііп жатыр. Қарны ақтарылып түсіпті. Бейшара семіз екен, қазысы қанша жырмаланса да қалыңдығы көрініп тұр. Көзім желініне түсіп кетіп еді, төбе құйқам шымыр ете қалды. Аппақ ақ сүті астыңғы санын жуып төмен ағып жатыр екен. «Жануарым-ай, жас құлының бар екен ғой, қап! Әттеген-ай!»— деп ернімді тістей бердім.

Енді ғана байқалым, ақсақал да келіп жеткен екен. Жүгенінің ауыздығы саптама етігіне соғылып шылдыр ете түсті.

— Уһ, осылай, балаларым. Құлын кезінен қолымда өскен жануарым сабаның құты болған шағында қапыға ұрынды,— деді қарня, әр сөзін нақпа-нақтай, байыпты, орнықты сөйлейтін ақыл-ой иесі болумен бірге сөз сарасын келістіре де білетіндігін танытқандай.

— Неғып алыстатып алғансыз?— деді жолдасымның біреуі. Мына халге ақсақалдың өзін кінәлі еткендей.

— Жердің бетін қырып алып, шыдатып жатырмыз ба, шапқанын шауып аламыз, жайылым деген жерге күніне жүз тіс кадалып, мың тұяқ таптайды. Ауыл маңында талғажауға талшық қалмады. Жануардың ажалына көрінген ғой, екі-үш шақырым осы сайға келіп оттайтынды шығарып еді. Көбіне сауыны болғанда үйге өзі оралатын, ақылдым-ай, бүгін тым кешігіп қалған соң өзім іздеп шыққанмын. Жайылып жүрген жерінен ұстап мінейін де үйге алып қайтайын деген ойым ғой. Енді, міне, жүгенімді ұстап қалдым. Алда, жарықтығым-ай!

Біз тағы үнсіз қалдық. Бүкіл өмірі жылқы малын мәпелеумен өтіп келе жатқан адамға мынау ауыр соққы. Қазақ амандасқанда «мал-жан аман ба?» деп малдың амандығын алға сала сұрайды. Малсыз тіршілігі жоқ көшпенді ел бүкіл күн көрісін, күнделік қам-қаракетін малдың сонылап жайылуына бағындырып, көшіп-қонып жүрген емес пе? Алдымызда тұрған ақсақал сол өмірдің куәгері, мал шығыны жанына қатты бататын нағыз жылқының иесі — Қамбар ата.

Оған не деп жұбату айтарсың. «Окасы жоқ, ата, бір биенің өліміне сонша неге қиналдығың, ертең тағы біреуін сатып алмайсыз ба» десем, «е, сендер сөй дегенде, не дейтін едіңдер, малдың қадірін білмейтін өңшең мифұла!» деп ұрыспасына кім кепіл. Өзі айтқыр адам ашу үстінде тап солай деуі сөзсіз. Мен өз ойыммен боп тұрғанда:

— Ақсақал, қиналмаңыз, бас аман болсын, малдың жөні болар,— деп қалды жаңағы жолдасымның бірі.

— Е, сендердің мал өліміне қиналмайтындарыңды көріп жүрмін, шығын болған мал басының орнына әкті қағазын тығын қыласыңдар. Мен мал табылмайды деп тұрмын ба, түге! Әрбір тірі хайуан баққан иесі үшін жеке бір жан есебінде бағаланады, көңіл көкейіне солай орнығып алады. Мал қадірін шын білген жан оны өлім түгіл сатуға да қимайды. Бірақ мұны сендер сезбейсің-

дер ғой. Ал қолдағы жалғыз мал үйіндегі жанның біріндей болып кетеді. Осы қаракер биенің ақылдылығы адамнан зият еді, жарықтық. Айтқанынды адамдай ұғатын. Балалары жан-жаққа қарлығаштың балапанындай ұшып кеткен біз сияқты кәрі-құртандарға мұндай ақылды бие таптыра бермейді. Жәксең жегінің, ішсең қымызың. Сауын сайын өзі жайылып, өзі келіп тұратын малды тауып берші, қані?!

Ақсақал бар ашу-кегін менің жолдасымның үстіне ақтара салғандай «уһ» деп барып тоқтады. Көңіл кірі айтса кетеді дегендей, үстіндегі ауыр жүгі жеңілейгендей боп қалды.

Мен ішімнен малды қадірлей білетін қарияның әлгі сөздеріне риза болып тұрмын. Әр сөзі көкейге қонымды. Шіркін, бүгіндегі біздің малшыларымыздың мінез-құлқы осы кісідей болса ғой. Қазір мал шаруашылығындағы еңбек баяғыдан анағұрлым жеңілдетілген. Бірақ осы саладағы жұмыс істейтіндер сол жеңілдікке жеңіл-желпі қарайды. Мына қария сықылды әр малдың амандығы үшін күйіп-пісіп жүрсе ғой, шіркін. Ақсақалдың келісті келбетіне қарап тұрып іштей бір түйін жасадым. Осы кісіні ретін тауып малшылар арасында бір сөйлетуім керек-ау. Ұлағатты сөз тыңдаушысын ұйытпай қоймайды. Айтар ойын мәнді етіп жеткізе біледі екен.

Қонақ жолдасымыз ақсақалды жаңа түсінгендей үнсіз қалды. Кішкене тұрған соң:

— Ата, машинаға мініңіз, үйіңізге жеткізіп салайық,— дедім.

Біз машина толы жан болып совхозға жүріп кеттік. Ауылға келсек, қарияның үйі шеткеректе екен. Қорадан жетім қалған құлынның шұрқыраған даусы естілді. Жас баланың жылағанындай жіп-жіңішке балғын дауыс жүрегінді толқытпай қоймайтын еді. «Қап, байғұс-ай!» дейсің іштей тебіреніп.

Біздің машинамызды таныған болуы керек, сол жерге совхоздың директоры да келіп жетті. Сәлемдесіп болған соң қария:

— Ал, балаларым, бұл не тұрыс, үйге жүріңдер, қазақ ғұрпында үйдің алдына келген соң ішке кіру парыз. Сәлемдесем десеніздер шешелерің бар, жүріңдер,— деді.

Көңілінде қаяу бар қарияны қимадық па, әлде үйге шақырудың жоралғысын келісті етіп айтты ма, бас тарта алмай ішке кірдік. Ақсақалдың өзіне сай дерлік шешей бар екен, бәріміз жапа-тармағай сәлемдестік. Біз орналасқан соң:

— Бәйбіше-ай, балаларға ас әкел!— деді ақсақал.

— Асқа әуре болмаңыздар,— дестік дабырласа.

— Қарақтарым, мен қонағасыны ауызға алған жоқпын, біздің әдетімізде ас дегеніміз — қымыз.

Пай-пай, қазақтың сөзі-ай, біз ет асады екен деп қалыппыз. Алдымызға сапырылған сары қымыз келді. Бірақ, болған уақиғадан бейхабар директордан басқамыз қандай бал татыған қымыз болса да іше алмадық. Өнештен өтпейтіндей қаракер биенің соңғы қымызы алдымызда сол күйінде қалды.

— Совхоз бие байлайтын ба еді?— дедім мен.

— Жаз бойына байладық. Қазір күз болған соң ағытып жіберіп едік.

— Олай болса, бір биені мына атайға бер. Қыстан өзі асырап алып шығып береді. Алдағы жылы бір жылқы немденгенше солай қараса тұр. Қысқа шөп жинап алып па едіңіз, ата?

— Шөп бар ғой, шырағым. Қамқорлықтарыңа рахмет! Біз де бір тығындарыңа жарармыз.

— Қаракер бие қайда?

— Ие, бие қайда?— десті бәйбіше мен директор жарыса.

— Қасқыр тартып кетіпті. Жаңа біз соның куәгері болдық.

— Бөлтірігін баулитын кезі ғой, пәтшәғардың. Киіктер биыл ерте қайтқан. Шиелі сайда бір ұя қасқыр жабылып жатқан үстінен шықтым. Жануарым, ажал айдап барғандағы,— деді үлкен кісі сөзінің соңын өзіне қарап қатып қалған бәйбішесіне бұрып.— Өкінгенмен бола ма, ажалының жеткен жері сол да...— деді шешейге тыйым сала, сөз осымен бітті дегендей.

— Жарайды, ақсақал шаруа жайын келістік, біз енді жүрейік. Кейіннен бір қолқа салсам, бас тартпас па екенсіз, ата!— дедім мен қол беріп тұрып.

— Е, қалқам, бойыма шақ өтініш болса неге бас тартайын. Қайта біз сияқты үлкендер өзіне назар аударылғанды ұнатады.

— Әлгі бір мал мен малшылар жайлы әңгімеңізді көпшілікке айтып берсеңіз деп едім.

— Тындар құлақ, қабылдар қауым болса, атаң айтып беруден тайынбас. Көп жаса, қалқам!— деді ақсақал қоштасып тұрып.

Біз сол ауылдан шыға бер-ақ баяғы дауымыз қайта ду ете қалды.

— Сіз мойындамап едіңіз, әне, ақсақалдың қаракер

биесі мойындатар енді,— деді менің досым қонаққа батпандай ауыр бір дәлелді көлденең тартып.— Осыдан кейін де қасқырды жазықсыз хайуан қатарына қосасыз ба?

— Бұл кездейсоқ факті.

— Қалай кездейсоқ, бұл біз куә болған бір ғана факті. Ал бүкіл елде мұндайдың нешеуі болмай жатыр.

— Сіздер адам мен табиғатты қарсы қоясыздар. Егер табиғатты бағалай білсеңіздер қасқыр да сол ұлы табиғаттың бір бөлігі,— дейді өкпелеген баладай ренжіген қонағымыз. Сөзге мен де араластым.

— Табиғат пен адамды да бөле бермеңіз. Біріншіден, адам да табиғаттың бір ажырамас бөлігі. Сол табиғаттың аясында өсіп-өніп, ер жеткен баласы. Екіншіден, адам табиғатқа цивилизациялық санамен творчестволық тұрғыдан қарап, оны жасандыра, гүлдендіре түсу үшін қолынан келгеннің бәрін жасауда. Оған дәлел — адам еңбегімен сұрыпталып шыққан алуан түрлі өсімдіктердің жаңа сорттары, жануарлардың жаңа тұқымдары, адамзат баласы жасаған көлдер, құлама сулар, қорықтар, теңіздер, сан мыңдаған гектар жерге қолдан егілген ормандар. Бұларға қарап табиғат пен адамның ажырамас бірлігін танимыз.

— Бірақ, адам барлық жерде бірдей табиғатты ана тұтып мәпелей бермейді,— деді қонақ жігіт, бір ұстар жерім осы болар дегендей.— Қиянат жасайтын жайлары да көп. Бәлкім соңғы жылдарда құрып бара жатқан жануарлар мен өсімдіктер дүниесіне арнап Қызыл кітаптың ашылуын осыған мысал ретінде келтіруге болар.

— Дұрыс айтасыз, сондықтан да жұртшылықтың біразында «адам табиғатты құртып барады, бұлай жүре берсе, табиғат үйлесімділігінен айырылып, адам қоғамының өзіне қауіп төнеді» деген пікір белең алуда. Рас, осылай дабыл қағып, адамзатты болашақ апаттан сақтандырудың да өз заңдылығы бар.

Қонағамыз әңгіменің бұл тұстарында үнсіз отырды. Сондықтан ойымды әрі қарай жалғай бердім.

— Қасқырдың түрін орыс халқы сұр (серый) деп атайды. Кейде бұл сөзді «қасқыр» сөзінің синонимі ретінде де пайдаланады. Ал қазақтар ақшулан дейді, сұр дегенді де қолданады, бәлкім, ол орысшадан аударылып енген сөз болар.

Тұрқының ұзындығы орта есеппен жүз бес, жүз алпыс сантиметр, құйрығы отыз бес-елу сантиметр болып келеді де шоқтығының биіктігі сексен, сексен бес санти-

метр, кейде тіпті жүз сантиметр болады. Салмағы көбіне отыз екі, елу килограмм, әдебиеттерде тоқсан килограмнан астамы да кездесетіні ескертіледі. Совет Одағының әр жерінен ұсталып өлшенген жүздеген қасқырлар ішінде жетпіс тоғыз килограмм шыққанын да оқыдық.

Бұл жолы қонақ жігіттің өз сөзін өзіне айғақ етіп бір тосудың реті келді. Мен қызына сөйлеп кеттім.

— Сондықтан да «құрып бітеді» деген әлгіндей бай-балам пікірлерге жол жоқ. Әрине, бізге дейін құрып кеткен жекелеген өсімдіктер мен жануарлардың орынын толтыру мүмкін емес, ол өкіншіті-ақ. Ал бүгінгі таңдағы бар дүниелер құрымайды, оны дамытып, табиғаттың тепе-теңдігін сақтап отыру парызын ұмытпаймыз.

Табиғат пен адамды қарсы қойған әлгіндей сарыуайымшылдар бүгінгі адамдардың басқан ізін аңиды. Табиғатқа асфальт үстінен көз тастауды ғана қалап, онымен қоян-қолтық араласуға тыйым салынса дейді. Солардың қыздырып жүрген басты дауы — аңшылыққа орай. Аңшылық дегенде біз оны браконьерлерге жуытпай таза аңшылықты, кәдуілгі заңды түрде қалтасында мүшелік билеті бар, аңшылар уставын мүлт еткізбей орындап жүретін жандарды айтамыз.

Рас, бүгінде аң аулау бұрынғыдан өзгеше. Бұрынғы кезде қасқырды атпен қуып, сойылмен соғатын, ит қосатын (иттің атын Бөрібасар, Алыпсоқ қоятыны сондықтан), бүркіт салатын, қақпаппен ұстайтын, өлімтікке у сеуіп аулайтын. Ол кезде аңшының қанжыға несібесі мен қасқырдың құтылып кету мүмкіндігі тепе-тең еді. Ал қазір назарға не өзі, не ізі іліккен қасқырдың құтылып кетуі көбіне-көп неғайбыл. Олай болатыны, біріншіден, машина жүйрік, екіншіден, мылтық мүлт жібермейді. Бұл жерде кездейсоқ адамдардың емес, аңшылардың мүмкіндігін сөз етіп отырмыз.

Орталықтан келген өкіл жігіттің көргені бар екен, сөзімді бөлген жоқ. Көптен бері партия, совет қызметінде жүріп әдеп сақтап үйренген адам екені көрініп тұр. Бірақ төмен қарап үнсіз отырысы қай жерінен басып қаламын, қай жері осал болар екен деген сынай танытады.

Біздің елмізде қасқырдың сегіз-тоғыз түрі бар. Ал Солтүстік Америкада одан да көбірек. Ірі түрлері солтүстікте болады да денесі кішілері оңтүстікте өмір сүреді. Олардың сыртқы түрі де әрқилы болып келеді.

Қасқырлар қыс қатты жылдарда он, кейде одан да көп болып топталып жүреді. Оларға қаннибалзим тән. Өз іштеріндегі аңшылар жаралаған, ұйығар қарсаңын-

дағы өлекшін үшін талас кезінде шаршап-шалдыққанын немесе қартайғанын, әлсірегендерін талап жеп қояды.

Тәуліктің сыбағасы — екі-төрт килограмм ет, ал ашыққан болса он килограмға дейін жеп жібереді. Бұл олардың қомағайлылығының белгісі. Біз бұл есепті орташа шамамен алып отырмыз. Өйткені өмірде одан да көп жейтін мешкейлерін көріп жүрміз.

Қасқырдың бір қасқырлық қасиеті — оның ұзақ шабыстан талмауы. Шабу шапшаңдығы сағатына елу-алпыс километр, кейде одан жүйріктері де болады. Жортуыл кезіндегі бір түнде алпыс-сексен километр қашықтықты еркін ала береді.

Бұл айтқандарымыз қасқыр жайындағы қысқаша ғана мәлімет. Ал олардың өмір-тіршілігіне байланысты жайларды білгіңіз келсе, жазып жүрген күнделігімді берейін. Оқып танысуыңызға болады.

Енді біз жоғарыда басталған қасқыр аулау жайлы әңгімемізге қайтадан ойысайық. Мен өз басым қасқырды жасымнан көріп жүрсем де аңшылыққа шын берілгенге дейін ол туралы сауатсыз адамдай екенмін. Аңға шыға бастаған алғашқы екі жылда қанжығама онша жүк түсе қоймай, өте сирек алып жүрдім. Кейіннен Өндіріс атты керемет аңшымен жолдас болып, соның айтуымен, өзім де көрген-білгенімді ой елегінен өткізе отырып жеке бақылау, зерттеу арқасында, қасқырмен аңдысып, арбасу арқылы олардың айла-тәсілін, мінез-құлқын пайымдап, байқаудың нәтижесінде аңшылықтың қыр-сырын ұқтым.

Сондағы менің аңғарғаным, қасқырдың қазіргі айла-шарғысы жоғарыда айтқан бұрынғы тәсілмен аулау кезіндегіден мүлдем өзгерген. Бұрынғы қасқыр бүгінде бір күн өмір сүре алмай, бірінші кездескеннің қанжығасында кетер еді. Заман озып, жаңалық көбейген сайын қасқырлар да соған орай икемделіп айла-тәсілін өзгертіп келе жатқандығын байқаймыз. Мысалы, қыс кезінде машинамен қуып келе жатқанда мұзы жұқа тұзды көлдің үстімен барып, ортада шоқиып отырады. Енді сен оған барып көр. Атсаң оғың жетпейді, жүруге машинаңды мұз көтермейді. Соны бір қасқыр басынан өткеріп сезінді, тәжірибеленді делік, ал басқа қасқырларға ол тәжірибе, сондай құтылып кету амалы қалай тараған? Айналасы жиырма-отыз жылда барша қасқыр сол әдісті дағдысына айналдырып, қанына сіңіруі миға қонбайды. Сонда олардың өзара сақтандыру құралы (тіл емес), информация алмасатын табиғи мүмкіндіктері жоқ па

екен деген пікірге тірелесін. Жүргізген күнделігіміз қасқырдың осы қанына біткен айла-тәсілінің өзгерісін, дамуын басына түскен жағдайға орай қасқырдың да айнасын түрлендіріп, өзгертіп отыратынын мысалдармен дәлелдеу. Сондықтан бұл күнделікті оқи қалсаңыз мұнда әлбеттегі аңшының әңгімесі деп күлкі шақыратын асыра сілтеу болмаса керек. Нақтылы деректер, өз көзіммен көргендер жазылды, тіпті кейбір аңшы жолдастарымның әңгімелерін жазу үстінде де олардың шындық көзін тексеріп барып қағазға түсірдім.

Рас, халықтың арасында «аңшы әңгімесінің жайы белгілі ғой» секілді сөз тараған. Олай деудің бір кілтипаны бар. Өйткені, аңшылық, мергендік бойға туа бітетін дарынның бірі. Ал, дарын сезімге байланысты, сезім бар жерде әсер жоғары болуы хақ. Ол адам аңшылықты жанындай сүйеді, оны ардақтайды, оның аңшылыққа берілгендігі соншалықты — өзге дүниені ұмытып кетеді, бұған мысал ретінде аңшы жігіт Өндірістің күнделікте жазылған өмірін байқап көрерсіз.

Жай адам аңшылықтың қыр-сырын, айла-тәсілін, аңмен арбасуын біле бермейді. Сондықтан аңшының әңгімесі оған әсірелеп, өтірік қосып айтып отырғандай көрінуі ықтимал. Жай адамға аң, тек қана аң, оның ойлау қабілеті жоқ, адамды көрсе тұра қашады, қуып жеткен кісі соғып алады. Тура осылай ойлайтын адамдар көп. Осыған керісінше, аңшылар қасқыр, түлкі тағы басқа аңдарды өздерімен аңдысқан адамның орнына қойып, оның іс-әрекетін, айла-тәсілін адамдай етіп суреттейді. Ал жай қарапайым адам, әлгінде айтқандай, аңды тек қана аң деп санағандықтан, оған аңшы әсіре сөзді әпенді болып көрінуі мүмкін.

Халық қасқырды қажымас қайраттылығы, ақылды айлакерлігі, өжет батылдығы, қолға түскендегі қайыспас қайсарлығы үшін жоғары бағалап, ол туралы талай мақал-мәтел, жұмбақ, ертегілер шығарған, өлеңдерге кірістіріп отырған. Мысалы, «Жеті сырттан» дейтін ғажайып ертегінің біреуі қасқыр сырттаны, немесе «Ақ қасқыр» ертегісін кім тамсанбай тыңдамады екен. Мұндай мысалдар көп-ақ. Тіпті ертедегі Рим жұрты қасқыр еміп өскен Ромул сынды баланы дәріптей күліп, ұлы Рим қаласының негізін салған солар еді дейді.

Ал қазақта асқақтата шырқайтын мына бір тамаша әннің жолдарын қарап көріңіз:

Жапалақ жалпылдайды жар басында,
Не керек жоқтың күні бар қасында.

Дос болып, қас болғаннан сақтасын тек,
Қасқыр да қас қылмайды жолдасына.

Сонғы екі жолда қаншама философиялық ой жатыр, өмір мағынасы жатыр.

Мұндай өлең жолдарында жүретін қасқырлар толып жатыр.

Ал жұмбақ жолдарын қаралық:

Белестен шапқан бесті ат,
Бүкір келген желісті ат,
Бейғам елді іздейді,
Малдан күдер үзбейді.

Қасқырдың бейнесін тұспалдаса да дәл беріп тұрған жоқ па. Ол туралы мақал-мәтел тіпті көп-ақ.

«Ер азығы мен бөрі азығы жолда», «Бөрі арығын білдірмес, сыртқы жүнін қампайтар», «Бөрі кәрісін талайды», «Өлі бөріні ит аттамас», «Ауыл иті ала болса да, бөрі келгенде бірігеді», «Иттің ұлығанын бөрі есітпес», «Жаман иттің атын «бөрібасар» қояды», «Қасқырдың ұлығаны жеймін дегені», «Қасқырдың өзі қатты, жолы жұмсақ қоянның жолы қатты, өзі жұмсақ».

Немесе аңқау, ашықауыздарға, сақтықты ұмытқандарға ескерту ретінде айтылатын мақал-мәтелдер:

«Жау жоқ деме жар астында, бөрі жоқ деме бөрік астында», «Қасқырлы жердің елі айтақшыл», «Қасқырдың аузы жесе де қан, жемесе де қан», «Құрығын сүйреткен ұрыдан сақтан, құйрығын сүйреткен бөріден сақтан».

Болмаса, халық аузында қалыптасып кеткен қаншама фразеологиялық сөз тіркестері бар:

«Атақты көкжалдың тұқымы ғой», «Қақпанға түскен қасқырдай», «Қойға шапқан қасқырдай», «Қойға тиген бөрідей», «Итқұсқа жем болып» және тағы басқа.

Ертеректе қазақтар қасқырдың атын атамайтын, мүмкін ол қасқырдың атын атаса малға шабар деген ұғымнан туған болар. Әйтеуір «қарақұлақ» десең «қасқырдың шамы» дегендей оны тікелей атамай «бөрі, көкжал, итқұс, ұлыма, дала тағысы» деген сияқты тұспалмен айтатын.

Тіпті қасқырды адам есіміне айналдырып та дәріптейді. Қасқырбай, Бөрібай, Бөлтірік, Қасқырбек сияқты адам аттары қаншама.

Сөйтіп, халық қасқырмен аңдыса, алыса жүріп, оның осал жау еместігін бағалай да білген. Әлгінде айтқан аңшылардың қасқырды адамға ұқсатып әңгімелеуінің бір ұшы осындай халықтың өзі жасаған үлгіде жатыр.

Шындап келгенде қасқыр өте ақылды, айлалы аң, кейде тіпті әккі аңшының өзін алдап кете береді. Сіз күнделік дәптерді қолыңызға алып та үлгерген екенсіз. Осының ішінде сол айла, тәсілдің біразы бар.

— Рақмет! Кеткенше оқып шығайын. Қасқырлар жайында көп пікір айттыңыз,— деді қонағымыз. Зейін салатындағаны, әңгімеге рақмет айтқаны болмаса әзірге біздің жағымызға түгел шыққанын ашық мойындаған жоқ. Соған қарағанда «рақметі»— сыпайылығы болар. Сондықтан әзірге сөзді осымен тоқтаттық.

Келесі бір шаурашылықты аралап көрген соң кешке қарай мен өз жобамды ортаға салдым.

— Жігіттер, маған еретіндерің, қазір жүріп кетеміз. Ал, ермейтіндерің, осы совхозда қаласындар, таңертен алып кетеміз.

Жолдастарым елендесіп қалды.

— О не, қайда барасыз?

— Қаракер бие менің ойымнан кетпей жүр. Бөрілер түнде ол өлімтікке қайтып оралуы ықтимал. Себебі «ай дейтін ажа, қой дейтін қожа» болмағандықтан елді басынып жүр. Сондықтан Шиелісайға ертерек жетіп, білдірмей жасырынып алып, қасқырларды аңдуымыз қажет. Оларды тыйымсыз, бетімен жіберуге болмайды.

— Айтқаныңыз сот үкіміндей екен, мен де барамын. Бірақ менің ол жердегі ролім куәгерлік қана болмақ,— деді қонағымыз.

Сонымен біз күндіз өзіміз көрген сайдың бойына келдік. Қырда тұрып біраз таразылап көрсем, біз жатуға ен қолайлы орын өлімтіктің ық жағындағы су ойып кеткен терең жыра екен. Соған барып біраз «құрылыс» жұмысын жүргіздік.

— Мұнсыз болмайды, ық жақтағы біздің иісімізді сезе қоймас,— дедім мен соғыс кезіндегі командирдің бақылау орнындай үйшікке орналасып жатып. Қонағымыз мылтық ұстаудан бас тартты. Досымыз екеумізде екі мылтық.

Далаға қайта шықтым да Василийді жақын ауылға жібердім.

— Таңертен ертемен келерсің. Қартқа да, директорға да барма. Өзін түсетін өзге үй тап,— дедім.

Орналасқан мекен-жайымызды сыртынан тағы бір шолып өттім. Сәл ағаттық кетсе, еңбегіміз, текке кетеді. Жоқ, дұрыс сияқты. Үсті әдейі жусанды шөппен мұқият жабылған. Бие жатқан жақтағы саңылау да аңғарылмайды. Жатқан жеріміз де байқалмайтындай.

Ішке қайта келіп жайғастым. Сайдың іші ерте қара-көленке тартып, кеш түсе бастады. Қонағымыз қыпындап санылаудан сыртқа қарай береді.

— Сіз әзірге саспаңыз. Қасқырыңыз тап сіз ойлағандай аңқау, албырт емес, оңайлықпен беріспейді де. Түн ортасына қарай күтуіңізге болады.

— Онда неге осынша ерте орналастық.

— Осылай ету керек. Олар онша алыста емес, осы маңайды торып жүр. Бірақ олардың қанша сілекейі шұбырса да жас етке бірден ауыз салмайды. Сол ұстамдылықтың өзі олардың өзге жыртқыштан ақылдылығын танытады. Соныра, інір қараңғысы кезінде аздап жақын дайды, осы төңіректі зерттейді, сөйтіп ақырын-ақырын жылжи береді.

— Бәрін біліп, қасқырлардың стратегиялық жоспарын қолыңызға түсіріп алғандай сөйлейсіз.

— «Андықан жау атыспаққа жақсы» деген мақал бар ма, біздікі сол, андысумен келеміз ғой.

Қою қараңғылық түскен заматта биенің өлімтігі көзден ғайып болды, тек бағанағы көз үйренген жобамен ғана қай жерде жатқанын тұспалдаймыз. Сайдың екі жағасынан жұлдызды аспан көрінеді. Айдың өларасына таянған шағы екені есіме түсті. Ал терең сайдың түбі қараңғылықты тіпті қоюлатады екен. Әшейін қараған боламыз, көзге ілінер тұлдыр жоқ, түпсіз тұңғықтай, көбірек қарасаң бас айналдырар суқараңғылық.

Екі серігім өзара күнкілдесіп, сөйлесе бастады.

— Мына отырыстарыңмен түк көрмейсіндер ғой,— деп әңгімені қонақ бастады.

— Неге көрмейміз, анау сайдың жақтауынан бөрі көрініп тұрған жоқ па, қылт етсе болды.

— Егер олар айласын асырып, алыстан сайдың түбімен келсеші. Тіпті біз жатқан жақтан келіп, үшеуіміз алға қарап отырғанда, бізді сезеді де тайып отырады.

— Тсс! Үндемеңіздер. Сіз қасқырларыңызға белгі беріп, қашып кетуіне мүмкіндік туғызып отырсыз ба деймін.

— Мен қазір қолға түскен қорғаушымын. Өзім тұтқындамын.

— Олар келетін кез таянды. Енді үндеуге болмайды. Мен ат демей атып жіберіп жүрме. Келістік қой.

Тағы да сілтідей тұнған тыныштық орнады. Сайды жаңғырықтырған шырылдауық шегірткенін үні де тына қалғандай. Әлдеқайдан «бытпылдықтаған» бөдененің үні естіледі. Жасымызда жаттап алған «бөдененің үйі жоқ,

қайда барса бытпылды» деген өлең жолдары ойыма оралады. Балалар үшін, халық сондай табиғат тану сабағындай өлеңдерді, ертегілерді шығара білген ғой...

Жар басынан қосаяқты аңғарып қалды ма екен төбемізден ішін тарта жалпылдап байғыз өтті. Қонағымыздың тосын да үрейлі дауыстан селк етіп шошынғанын өзіме тиіп кеткен шынтағынан сездім. Әлгі келісім есіне түскен болар, «бұл не?» деп сұрамады.

Жардың қабырғасындағы індерде мекендейтін жарғанаттар дамылсыз қалбалақ қағады, зу етіп көз алдымыздан өтеді. Сірә, анау өлімтіктің иісіне жан-жақтан жиналып жатқан қанатты қоңыздар бұларға нәпақа болса керек. Осынау алаптың түбіндегі дымқылды сүйетін көбелектер де олардың дәмді тағамдары.

Сайды қуалай жел ұйтқиды. Терістіктен есіп тұрса да жарқабаққа соғып, бізге қарай бұрылғанда күшейе түсетін қалпы бар. Кейде бәсеңдеп тынуға айналады. Сол шақта әрқилы құпия дыбыстар молыға түсетіндей. Тіршілік осынау қою қараңғылықтың ішінде де еркін тыныстап, өмір жайлы хабар беріп жатыр.

Бір сәт түнгі аспанға көз саламын. Қаракөк аспан таңғажайып сарайының есігін ашқандай, көз тағат табар көрініс сонда. Жарық жұлдыздар өз әсемдігіне елтігендей жымың-жымың етеді. Қазір жерге түсемін, сақ бол, айырылып қалма дейтін тәрізді. Сол кезде бағып отырған негізгі мақсатым есіме түсіп, тағы да қараңғылықты тінтемін, сайдың екі алабын шолғыштаймын.

Қою түннің арғы жағынан талып жеткен төбеттің үні — осынша дыбыстың бәрінен жанға жақыны. Таныс үн бойына жылылық құяды. Бізді сонау ауылда, шырғұйқыда жатқан адамдар өмірімен жалғаушы осы адамзаттың ақылды досы еттер үні.

Кенет он жақ алаптан бірдеме қараң еткендей болды. Жолдастарымды түртіп қалып белгі бердім. Оным: «Ал, келді, сақ болындар!» дегенім еді. Бірақ әлгі елес жоқ болып кетті. Сол орынға талмай қараймын деп көзім бұлдырап, жанарымның алдынан мың сан қара нүктелер төмен ағылады. «Әй, қусың-ау, деймін ішімнен. Жетіп келсең де жата қалып, айналаңды шолғыштап жатырсың-ау».

Қайтадан қараң етті. Сонымен бірге шоқ жұлдыз жерге түскендей, сол маңай жылт-жылт етеді. Тастай қараңғыда осынау әрі сақ, әрі ақылды айлакер жыртқыштың өзін-өзі ұстап берер бір осалдығы, — тап осы көзінің аймен, жұлдызбен шағылысып, шырақша жануы.

Бұл тек кәсіпқой аңшылар үшін ғана шартты белгі тәрізді. Ал өзге қарусыз жай адамдарға сөз жоқ үрей тудыра сұсты белгі.

Қонағымыз соның бірі болғанға ұқсайды. Қаншама қасқырдың арашашысы, қорғаушысы десек те маған қарай ығыса тығылып бара жатқанын біліп, сезіп тұрмын. Ол жабысқан сайын мені бір күлкі қыса түседі. Тілімді тістеп зорға ұстанудамын. «Қап,— деп өкініп те қоямын.— Сайтан алғыр күлкі қайдан тап болды. Қазір жеме-жемге келгенде мүлт жіберемін-ау».

Досымның дайындала бастағанын мылтығының шаппасын қайырғанынан сездім. Сол медеу болып, бойымнан күлкі пәлекет те арыла бастады.

Я сәт! Жарық жұлдыз төмен қарай құлдилап жөнелді. Мен содан айырылып қалмауға тырысып, мылтығымды оңтайлана бердім. Сәті болар-ақ, ол арғы жағынан келе биеге тиісті. Тура маңдайы бізге қарап тұр. Ол бірекі жұлмалаған кезде қырдағы өзге жұлдызшалар да төмен құлдилап бастады. Желдің қарсы алдымыздан бір шалқып өткенін пайдаланып досыма:

— Сен келе жатқандарын көзде!— деп қалдым. Енді кешігуге болмайды. Алғашқы келген қос жұлдыздың орта тұсын жобалап алдым да:— Ал ат!— дедім, өзім де мылтығымның шүрппесін басып қалдым. Досым да атып үлгерді.

Әлгі қозғалып жүрген жұлдызшалар лезде көз алдымыздан ғайып болды. Қатарласа атылған мылтық үндері сайдың ішін жаңғырықтыра, әр бұралаң-бұлтарысы тұсында тарсыл-гүрсіл қайталанып, сонау алысқа ұзап барып басылды.

Бірінші тіл қатқан қонағымыз еді. Ол менің сол жақ бүйірімнен мылтық үнімен бірге әрмен қарай шоршып кеткенін аңғарғанмын. Біз әліптің артын бағып, жаңғырық тынғанға дейін алдымыздағы майдан орынынан көз жазбай тұрсақ ол «yh!» деп алып:

— Байғұстар қашып құтылды-ау, әйтеуір!— демесі бар ма.

— Ау, сіз бағанадан қасқырдың тілекшісі болып тұрма едіңіз. Күні бойы сізге оқыған «лекциямыз» далаға кеткен екен ғой,— деймін мен қалжындап.

— Дегенмен тірі хайуанның тірлігі жақсы ғой, сіздердің осынша қараңғы түнде аңды құлататындарыңа күмәнданып едім. Сол болжамның дұрыс келгеніне қуанып тұрмын.

— Әзірге қуануыңыз ерте.

— Несі бар, бие маңында қыңсылаған, жарасын ауырсынған дыбыс естілмейді. Олай болса бәрі аман құтылды.

— Әрине, мен де оғымыз тиген-тимергенін білмеймін. Бірақ сіздің болжамыңыз қасқырдың қасқырлығын білмегендіктен айтылған сөз екені анық. Ол жауыз терісін тірілей сойсаң да қыңқ етіп дыбыс шығармайды.

— Апыр-ай, ә?

— Жарайды, жүріңдер бүгінгі аңшылығымыздың нәтижесін көрелік. Қане, қол фонарьларыңды жағыңдар. Өте сақтықпен жылжығандарың жөн. Мылтықты қайта оқтап алайық.

— Неге?— деді өкіл жігіт, даусында қорқыныштың табы бар.

— Кім біледі, жаралы жыртқыш өлермен келеді, байқаусыз үстіне барып қалсаң, арс етіп ала түсуден тайынбайды.

— Онда сіздер бара беріңіздер. Менің мылтығым жоқ, осы жерде қалайын,— деді ол орнынан тапжылмай тұрып алып.

— Мейліңіз.

Біз скі қол фонарымызды жарқылдата тұра жөнелдік. Қараңғылықты тілгілеген қос сәуле сызығы едәуір алысты қамтиды. Мен тура қаракер биенің өлімтігі жатқан жерге таяп келемін. Досым оңға қарай, бағанағы өзге жұлдызша — көздердің қырдан шұбырып келе жатқан жағына қарай бейімделе берді.

Келсем, қаракер биенің қатарында сұлап бір дәу қасқыр жатыр. Маңдайынан тиген екен, биеден басын көтере беріп құлауға ғана шамасы келсе керек.

— Көкжал орнында қалыпты,— дедім досыма дауыстап.

— Құттықтаймын!— деді ол шөп арасын кезген күйі. Ол әрлі-берлі сенделіп көп жүрді. Мен қосағымызды алып келіп көкжалды көрсеттім.

— Бұл бір ұя қасқырдың арланы,— дегенімде ол тандана:

— Оны қайдан білдіңіз?— деді.

— Бәрін қазір айтып қойсам, қалтаңыздағы күнделікті оқымай қоясыз. Мен мұны қыр басында алғаш көргенде-ақ танығанмын.

— Қалай?

— Оның жауабы да күнделікте.

Біз досымыз екеуміз, сол маңды біраз шарлап шаршадық, ештеме жоқ. Жақсы ататын еді, неғып мүлт

кеткенін. Сонымен ендігі іздеуді таңертеңге қалдырып, қыр басында шығып, бір шөптесінге жайғастық.

— Оқ тиген қасқыр сонша денесімен көрінбей ме, дөңкиіп жатады ғой, неге соншама әуре болдыңдар. Әне, таң да құланиектеніп келеді,— деді қонағымыз.

— Е-е, қасқырмен сырмінез болмаған соң айтасыз ғой. Жарайды, оны жерге сәуле түскен соң анықтайық,— деп досым шөпке қисая кетті.

Сонымен, түнгі ұйқының табы біліне бастап, маужырайтын шаққа да жеттік. Әркім өз ойымен болып кеткен бір шақ еді, қонақ сөз бастады.

— Кешіріңіз, бағана біз екеуіміз қасқырлардың келетін тұсы жайлы пікір таластырғанда сіз үндемедіңіз. Оның қыр басымен келетінін білдіңіз бе? Болмаса жай жобалап па едіңіз?

Біріншіден, ондай кезде аңшылар сөйлеспейді, түнгі дыбыс алысқа естіледі. Екіншіден, қыр басымен келетініне күмәнсіз сенгенмін.

— Қалай.

— Бұл сұраудың жауабы да күнделікте бар.

Таң бізді көп күттірмеді. Тез сарғайып, одан алқызыл алауға бөлене бастады. Осы шақты күткендей, ауыл жақтан машинаның гүрілі де естілді. Біз орнымыздан тұрып, бой жаздық, таңғы ауамен кеуде кере дем алып, тіршілік тегіс тарап бара жатқан қиян далаға көз тастаймыз.

Дала жыршысы бозторғайлар күнді қарсы алуға биікке көтерілді, қанаттарын дірілдете, бір орында тұра қалып құйқылжыта дала жырын шырқатады.

Шығыс жақтағы шашыраған жарық сәуленің орта тұсынан күрең қызыл тіршілік иесі де көрінді. Түнгі қатты ұйқыдан көзі қызарғандай. Көріне сала көтеріле бастады.

Машинаның үні алыстан естілгенімен өзі біраз бөгіліп барып, тап осы күн шыға берісте келіп жетті.

Қайтадан сайға түстік. Түнде аздап шық түскен екен, қаракер бие жатқан жерді алыстан орағыта айналып келе жатсам, сай табанын қуалай, шөпті жапыра сүйретілген бір ізге тап болдым.

— Жігіттер, мында келіндер.

Бәрі жүгірісіп келді. Ізді көргенде досым күлімдеп «бәсе!» деп, көтеріліп қалды. Сол ізбен жүріп отырып бес жүз метрдей жерде бөксесінің қанын жалап жатқан қасқырдың үстінен шықтық. Біз жақындай бергенде қасқыр қозғала бере жараны қауып-қауып алды.

— Ойпырмай, мынау не деген жойыт еді!— деді қонағымыз өзінің қорғап жүрген хайуанына тіксініп қарап.

— Ә-ә, мұндайдың көкесіндей жайды күнделіктен көресіз,— деді досым,— өзінің аңшылық мақтанышы бойын кернегендей асқак қарап.

Біз сол бойда жүріп кеттік. Арланды жолда ақсақалға байлап кеттім. Ал досымның олжасы, бнылғы бөлтірік қасқырды қонағымызға байлап едік, азарда-безер болып алмады. Жолда совхоз директорына соғып:

— Малдарына сақ болындар, қаншық қасқыр қатулы,— дедім.

— Бұл жұмбақтың шешуі де күнделікте ме,— деп қонақ жігіт күлді.

— Василий, біздің үйге неге келмедің, мына жоспарларыңызды неге алдын ала айтпадыңыздар,— дейді ыңғайсызданған директор.

— Айтуға болмайтын еді. Сіздер дайындық деп біздің аңшылық жолымызға кедергі жасайтын едіңіздер. Ал мұндай сәтті сапар үшін жинақылық, аз адам қажет. Қонағымызға енді айтайын, сізді күндізгі айтысымыздың тым болмаса бір ұшын көрсін деп әдейі ерткенбіз. Болмаса біраз кедергі сіздің тарапыңыздан да байқалды.— Ол бірдеме деуге ыңғайланғанда қорадан таңертенгі ауаны жара жетім құлын кісінеді.

ЖАСЫМДА КӨРГЕНДЕРІМ

Жарық айды жамылып

«Қасқыр» десе, құлағым елең ете қалады. Ежелгі танысым ет жүрегі елжіреп, іздеп келіп тұрғандай жалт қараймын. Дауыстап айтпасам да «қане!» деген құмарлық ішімнен тасқындап шығып көзімде жалт ете қалатын сияқты. Бүгін байқап отырсам, бұл қасқырмен балалық шағымнан арбасып келеді екенмін. Бәлкім, сол бала кездегі зығырданым қайнап, есем кетіп жүргендіктен де өсе келе аңшы болған шығармын.

Ол сонау соғыс жылдары, соғыстан кейінгі халық шаруашылығын қалпына келтіру кезеңіндегі қиын жылдар еді. Қысқасы, тың көтеріліп, молшылық орнағанға дейінгі кез болатын.

Мен сол жылдарда бесіншіден оныншы класты бітіргенге дейін жазда мал бағып, үй ішіне аздап көмек көрсететіндей еңбек етіп жүрдім. Қелісім бойынша қойды,

кей жылдары тайыншаларды бір жұма күндіз бағатын-быз да, бір жұма түнде күзететінбіз. Қолымызға беретіні жалғыз оғы бар, жиырма сегізінші калибрлі мылтық. Қара дәрімен оқталған патронның даусы атқан кезде жер-дүниені басына көтеріп, жаңғырығы алысқа кетеді.

Алғашқы қой күзеттерінде қорқып жүрдім. Кейіннен қасқыр қойға шапқанмен адамға өз бетімен тиіспейтінін білген соң үйреніп алдым.

Жусаған қойға қарап отырып, қасқырдың қай жақта кетіп бара жатқанын сеземін. Оның сыры мынада екен. Қой малы түнде тегіс жатып қалмайды. Ортада біреуі күйіс қайырып, күзетте түрегеп тұрады. Ол біраз тұрған соң, жерді тарпып-тарпып жіберіп, жатады. Сонда оның жанындағы екінші бір қой түрегеліп күзетті қабылдап алады.

Олар жай ғана күйіс қайырып тұрмайды, шын мәнінде күзетте болады. Менің бар назарым сол күзетші қойда. Сонда әлгі қой қасқыр алыста ма, жақында ма, қай жерде кетіп барады, одан көзін алмай, соның ыңғайымен бұрылып қарайды да тұрады.

Сондағы байқағаным, қасқыр үнемі қойға айдың астымен келеді екен. Көзін ай жарығына шағылысып, жер бауырлап келе жатқан тұз тағысын көре алмайсың.

Осындай қой мен қасқыр арасындағы андысудың сырын біліп алған соң мен үнемі ай жақ шетте отырамын. Орнымды аймен бірге жылжытып ауыстыра беремін.

Бір күні ұйқтап кеткен екенмін. Қой үріккен кезде шошып оянсам, ай менің сыртымнан едәуір жерге ұзап кетіпті. Жалма-жан қолымдағы берданканың оқтесерін қайырып, ай астына қарай шүріппесін тартып жібердім. Мылтығымның даусы жер жарып, жаңғырығып бір қиянға кетіп барады. Қойлар да тыншықты. Түрегеп барып айдың тұсына тағы жайғастым.

Әсіресе, қасекеннің малды түнде көп айналдыратын кезі үркердің аспанға шыққан шағы, яғни август айынан басталады. Үркер май айында көрінбей кетеді, оны қазақтар жерге түсті дейді. Ал үркер аспанға шығысымен түн қайтадан ұзарып әрі күздің салқыны түсе бастайды. Біздің халқымыздың аңызында жерге түскен Үркерді енді қайтып аспанға шығармас үшін, қайтадан түн салқын болмас үшін Ойсыл қара (түйе), Зеңгі баба (сиыр), Қамбар ата (жылқы) аяғымен басып тұруға таласқан екен. Сонда жылқы баса берем дегенде, сиыр оны мүйізімен қағып жіберіп басып қалғанда, Үркер оның тұяғының арасынан аспанға бір-ақ ырғын шығып кетіпті-міс.